

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 24 (37)

Суми – 2020

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i24.p102>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТА ТА ОБ'ЄКТА СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ

Шлапко Тетяна Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного,
господарського права і фінансово-економічної безпеки,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет

Пономаренко Дар'я Вікторівна,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет

На підставі аналізу сучасного стану наукових досліджень та проблематики правового регулювання у статті досліджено теоретико-правові аспекти визначення предмета та об'єкта судово-медичної експертизи в Україні, їх взаємозв'язку та формування під час проведення експертизи.

З проведеного дослідження вбачається, що поняттю предмета судової експертизи, як одному з основоположних, у науковій літературі приділялося чимало уваги, оскільки предмет експертизи визначає характер і зміст експертних досліджень, методику, яку буде застосовувати експерт тощо. Однак незважаючи на важливе теоретичне і практичне значення, науково обґрунтованих визначень предмета судово-медичної експертизи як в загальному (родовому), так і в видових значеннях поки що не вироблено.

У статті зроблено висновок, що предметом судово-медичної експертизи є питання, які вона вирішує під час проведення дізнання, попереднього слідства та судового розгляду (це можуть бути медичні та медико-біологічні питання, які перед експертом ставить слідчий або суд), в той час, як об'єктом є організм людини (або трупа) та його життєдіяльність чи продукти життєдіяльності. Безпосередній же об'єкт визначається судом при призначенні судово-медичної експертизи – це, як правило, носій доказової інформації по справі.

Таким чином, предметом дослідження судово-медичного експерта є, в узагальненому вигляді, виявлення закономірностей та індивідуальних особливостей протікання певних процесів в організмі людини (або трупа), а також в продуктах життєдіяльності людини, що мають юридичне значення і тягнуть певні правові наслідки для справи під час встановлення судом юридичних фактів та причинно-наслідкових зв'язків.

Також у статті зроблено висновки, що правильне розуміння об'єкта є одним з важливих аспектів в теорії і практиці судової експертизи. Це, зокрема, має істотне значення для розмежування видів експертиз, визначення компетенції експерта, створення відповідних умов для експертних досліджень тощо.

Ключові слова: медична експертиза, судово-медична експертиза, предмет судово-медичної експертизи, об'єкт судово-медичної експертизи, види медичних експертиз, судова медицина, медичне право.

Shlapko T. V., Ponomarenko D. V. The theoretical and legal aspects of the formation of the subject and object of forensic examination in Ukraine. The article examines the theoretical and legal

aspects of determining the subject and object of forensic examination in Ukraine, their relationship and formation during the examination, based on the analysis of the current state of research and issues of legal regulation.

From our research it is seen that the concept of the subject of forensic examination, as one of the fundamental, in the scientific literature has received a lot of attention, because the subject determines the nature and content of expert research, their methodology, etc. However, despite the important theoretical and practical significance, scientifically sound definitions of the subject of forensic examination in both general and specific meanings have not yet been developed.

According to the results of the study, the subject of forensic examination is medical and medical-biological issues that arise during the inquiry, preliminary investigation and trial, while the object of forensic examination is a person and his life. The immediate object is determined by the court when it appointing a forensic examination – it is usually a carrier of evidence in the case.

Thus, the subject of the forensic examination is, in generalized form, the identification of patterns and individual features of pathological processes in the human body (or corpse), as well as in the products of human life, which have legal significance and entail certain legal consequences for the case while of establishment by the court of legal facts and causal relations.

The article also concludes that the correct understanding of the object is one of the important aspects in the theory and practice of forensic science. This, in particular, is essential for distinguishing types of expertises, determining the competence of the expert, creating appropriate conditions for expert research, and so on.

Keywords: medical examination, forensic examination, subject of forensic examination, object of forensic examination, types of medical examinations, forensic medicine, medical law.

Постановка проблеми. Поняття предмета судової експертизи є одним з основоположних в теорії і практиці судової медицини та судової експертизи, на що в літературі давно і неодноразово зверталася увага [1, с. 56–72; 2, с. 37–43 та ін.]. Підкреслюючи значущість цієї ознаки експертизи, вказувалося, що неправильне розуміння предмета обумовлює відставання в розвитку експертизи [3, с. 18], а сформованістю і конкретизацією предмета і об'єкта експертизи визначається її «зрілість» [3, с. 19]. При цьому вченими і практиками неодноразово підкреслювалася саме практична важливість розуміння суті та змісту предмета судових експертиз, оскільки з цим пов'язано наукове обґрунтування меж і можливостей конкретних класів (видів, підвидів) судових експертиз, правильне визначення їх об'єктів та найбільш ефективних методів і прийомів досліджень [1, с. 56–57]. Поряд з цим в літературі правильно зазначається, що уявлення про предмет будь-якої науки або судової експертизи не залишаються постійними, тому що процеси накопичення, диференціації та інтеграції знань обумовлюють необхідність уточнення, а іноді і перегляду суті предметів діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження проблем предмета судових експертиз в основному проводилося вченими-криміналістами, якими запропоновано низку визначень предмета судової експертизи в загальному його розумінні і визначень

предмета конкретних класів, родів і видів судових експертиз.

Деяким питанням визначення предмета експертизи, в тому числі судово-медичної, присвячено роботи В. Б. Авер'янова, А. П. Ардашкіна, З. С. Гладуна, Л. С. Григоровича, В. В. Ключка, Г. М. Надірного, О. А. Мохова, Н. А. Селіванова, А. Р. Шляхова, Н. П. Яблокова та інших. Проте у вітчизняній науці так і не було комплексних наукових досліджень предмета судово-медичної експертизи, його розмежування з об'єктом та їх взаємозв'язку, що зумовлює мету даної статті – на підставі аналізу сучасного стану наукових досліджень та проблематики правового регулювання дослідити теоретико-правові аспекти визначення предмета та об'єкта судово-медичної експертизи в Україні (далі – СМЕ), їх взаємозв'язку та формування під час проведення експертизи.

Виклад основного матеріалу. Багато авторів предметом судової експертизи в загальному розумінні вважали сукупність розв'язуваних експертною питань або завдань [4, с. 16].

Н. П. Яблоков прирівнював предмет експертизи до предмету «тієї науки або якоїсь її частини, на даних якої заснована експертиза» [5, с. 70]. Однак таке уявлення не отримало підтримки в теорії судової експертизи. Багато авторів єдині в думці, що предмет експертизи та предмет, що лежить в основі її науки є різними поняттями.

Правильність такого розуміння можна підтвердити також тим, що наука має не тільки свої

специфічні завдання, структуру і методологію, а й свої специфічні закони розвитку. У загальноприйнятому розумінні предмет науки визначається як «закономірності досліджуваних явищ», нові знання «про основні закономірності», тоді як в предмет і завдання експертиз пізнання закономірностей не входить.

Предмет експертизи в науковій літературі неодноразово визначався як факти (фактичні дані, обставини) карної або цивільної справи, що підлягають встановленню за допомогою спеціальних знань [6, с. 102]. Радянський вчений Н. А. Селіванов вважав, що термін «фактичні дані» не відповідає сутності предмета експертизи, та їх (фактичні дані, відомості про факти) слід відносити до результатів експертизи. Предметом же експертизи, на його думку, може вважатися тільки «факт, який реально відбувся (міг відбутися) в минулому, існує (чи міг існувати) в теперішньому, а також закономірності, зв'язки і відносини, які обумовлюють даний факт» [7, с. 63].

Пріоритет виділення предмета судово-медичної експертизи і перші спроби його формування належать професору М. І. Авдєєву. Саме він вперше в якості самостійної категорії виділив предмет судово-медичної експертизи, хоча визначав його по-різному: «живі особи, трупи, речові докази і пов'язані з ними факти, що мають значення для конкретної судової справи», «практичне застосування медичних відомостей в судово-слідчій практиці» [8, с. 16].

У 1959 році відомим криміналістом А. Р. Шляховим зазначалося, що «самостійність предмета судово-медичної експертизи не викликає сумніву» [9, с. 44]. У 1979 році предмет судово-медичної експертизи ним визначено як «факти, що послужили причиною насильницької смерті, і багато інших, пов'язані з дослідженням медико-біологічних властивостей особи, трупа, виділень людського організму...» [10, с. 64].

У 1956 році вперше були сформульовані предмети окремих видів судово-медичної експертизи. Так, в «Правилах судово-медичної експертизи речових доказів» спеціально виділявся предмет цієї експертизи – «дослідження речових доказів з метою встановлення фактів, виявлення і оцінка яких вимагають спеціальних знань в галузі судової медицини» [11].

Разом з тим, спеціальних робіт, присвячених розробці наукових визначень предмета судово-медичної експертизи і її видів, не проводилося, але актуальність цього відзначалася.

Застосування в експертних цілях біологічних методів при дослідженні різних об'єктів поступово призвело до формування судово-біологічних експертиз, що відносяться до різних класів судових

експертиз та істотно розрізняються за змістом предметів. У зв'язку з цим в літературі звертається увага на те, що предмет судово-біологічних експертиз, наприклад, не слід змішувати з предметами судово-медичної та криміналістичної експертиз, незважаючи на їх схожість в об'єктах і навіть окремих методах експертних досліджень [12, с. 277].

При визначенні приватного предмета експертизи слід враховувати два критерії: спеціальний і юридичний.

Спеціальний обумовлений рівнем розвитку тієї чи іншої галузі знань і практичною розробленістю методів встановлення певних фактів. Наприклад, приватним предметом психологічної експертизи може бути встановлення здатності повною мірою усвідомлювати фактичний зміст вчинених дій особою і здатності повною мірою свідомо керувати ними. Однак невірно було б визначити приватний предмет даної експертизи як виявлення конкретного психологічного мотиву поведінки, бо з позицій сучасних методик можливе експертне встановлення лише основних мотиваційних ліній особистості та їх ієрархії. Точно так само при призначенні експертизи крові невірно орієнтувати експерта на встановлення факту походження дитини від даної особи; більшість застосовуваних методик експертизи дозволяють лише виключити (або не виключити) зазначений факт.

Зрозуміло, що не будь-який факт, який здатна встановити сучасна наука, може бути предметом судової експертизи, а тільки такий, який: а) апробований експертною практикою і для встановлення якого розроблені відповідні методики; б) може мати значення для справи, що розглядається у суді. На рахунок останньої обставини і орієнтується юридичний критерій.

Одночасне застосування спеціального і юридичного критеріїв дозволяє точно визначити приватний предмет експертизи та, відповідно, коло питань експерту. Правильна постановка питань експерту – центральна і найбільш важлива частина ухвали суду про призначення експертизи.

Питання, що формулюються в ухвалі про призначення експертизи, повинні відображати приватний предмет експертизи; вони складають зміст експертного завдання. Тому експерт не має права змінювати формулювання питань, що інколи має місце на практиці.

Якщо в ході дослідження виявиться, що експерт не володіє знаннями для вирішення частини питань, або в спеціальній галузі знання не вироблено обґрунтованих і надійних методів для цього, а також якщо наданих в розпорядження експерта матеріалів недостатньо для відповідей на всі питання, – то експерт повідомляє суду про

неможливість дати висновок по всім поставленим питанням або їх частині (останнє вказується у висновку експерта).

Також одним з основних понять в теорії пізнання взагалі і в теорії судової експертизи зокрема є поняття об'єкта. У найбільш загальному і поширеному розумінні об'єкт судової експертизи визначається як носій або джерело інформації про факти, що становлять предмет експертизи [13, с. 42]. Г. М. Надгінний визначає об'єкти як «...предмети зі слідами, люди, тварини, трупи, системи предметів (так звана «речова обстановка»), рідше явища, процеси» [14, с. 37]. М. В. Салтєвський виділяв наступні види об'єктів експертних досліджень: люди, тварини, трупи, тверді тіла, сипучі тіла, рідкі тіла, газоподібні тіла [15, с. 14].

З правильним розумінням об'єкта пов'язано вирішення багатьох питань теорії та практики судової експертизи. Як зазначає Ю. К. Орлов, крім проблем гносеологічного і загально-методологічного характеру, поняття об'єкта має безпосереднє значення для розмежування видів експертиз і меж компетенції експертів, для визначення правового режиму їх отримання, зберігання і дослідження, а також при обліку обсягу експертної роботи [16]. Аналогічну точку зору щодо значення об'єктів висловлював і А. Р. Шляхов: «об'єкт експертизи специфічний для кожного роду (виду) судової експертизи, і тому його своєрідність є важливою ознакою для розрізнення експертиз» [10, с. 9].

Н. С. Романов, аналізуючи співвідношення предмета і об'єкта судової експертизи, зазначає, що об'єкт «існує як вираз різних сторін і властивостей дійсності. А предмет являє собою закономірності тієї частини об'єкта, на яку направлено дослідження» [17, с. 37].

Дослідниками загальної теорії судових експертиз неодноразово наголошувалося на необхідності всебічного вивчення об'єктів експертиз. Наприклад, А. І. Вінберг, Д. Я. Мирський, М. Н. Ростов вказували, що саме в розкритті інформаційних можливостей об'єктів знаходяться резерви і перспективи розвитку судових експертиз [18, с. 3–21]. При цьому в якості основних цілей досліджень об'єктів вони називали розробку наукових основ, визначення принципів побудови, їх класифікації та розширення шляхів використання інформаційних можливостей об'єктів судових експертиз. На думку багатьох авторів в загальній теорії судової експертизи (експертології) має бути створено вчення про об'єкт судової експертизи, що включає три основних компоненти: гносеологічний, інформаційний та процесуальний [19, с. 54].

Загальнотеоретичних досліджень сутності і властивостей об'єктів судово-медичної експертизи, незважаючи на їх специфічність і різноманітність, до теперішнього часу практично не проводилося. У підручниках, посібниках та окремих роботах наводиться лише перелік об'єктів даної судової експертизи, який традиційно включає живих осіб, трупи, речові докази, матеріали справ. Подібний перелік об'єктів містився ще в Інструкції про проведення судово-медичної експертизи в СРСР, затвердженої в 1952 році [20]. При цьому слід звернути увагу на думку професора М. І. Авдєєва, який «живі особи, трупи і речові докази» відносив до поняття предмета судово-медичної експертизи [8, с. 4].

В Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої Наказом МОЗ від 17.01.1995 р. № 6, об'єкти експертизи включено до пункту, де говориться про компетенцію судово-медичної експертизи, до якої віднесено:

- 1) експертиза трупів у випадках насильницької смерті;
- 2) експертиза трупів при підозрі застосування насилля або з інших обставин, що обумовлюють необхідність такої експертизи;
- 3) експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб;
- 4) експертиза речових доказів;
- 5) експертиза за матеріалами кримінальних та цивільних справ [21].

Неоднозначно в літературі вирішується питання про віднесення одягу і взуття до об'єктів судово-медичного експертного дослідження. Одні автори, переважно криміналісти, вважають, що зазначені об'єкти відносяться до об'єктів криміналістичної, а не судово-медичної експертизи. У публікаціях же судових медиків містяться прямі вказівки на те, що одяг відноситься до об'єктів судово-медичних досліджень. У монографії, присвяченій судово-медичному дослідженню трупа, зокрема, вказується, що «одяг, головний убір і взуття є невід'ємними об'єктами судово-медичної експертизи...». Цікаве і обґрунтування такої думки, яке полягає в тому, що на одязі, головному уборі і взутті «нерідко значно краще, ніж на шкірних покривах тіла трупа, відображаються і зберігаються багато судово-медичних діагностичних ознак впливу на тіло людини різних факторів...» [22, с. 40]. У цій площині є цілеспрямовані наукові дослідження судових медиків, включаючи дисертаційні, по вивченню закономірностей виникнення слідів на одязі, змін і пошкоджень одягу і взуття при різних впливах.

У правилах, затверджених Міністерством охорони здоров'я СРСР в 1956 році, по суті вперше були вказані об'єкти двох видів судово-медичних

експертиз, що проводяться в судово-медичних біологічних і хімічних відділеннях: «частини і виділення людини (кров, сперма, волосся, кістки, м'які тканини і т.д.), а також частини тіла тварин (кров, волосся, кістки та ін.)» і «внутрішні органи трупів людей, виділення тіла людини, харчові продукти, напої, лікарські речовини та інші речові докази, що вимагають судово-хімічного дослідження та доставлені в лабораторію у зв'язку з розглядом справ про отруєння і з метою попередження отруєнь» [11].

Формування предмета судової експертизи при її призначенні передбачає правильну і точну постановку питань перед експертом, а формування об'єкта пов'язано з виявленням, збиранням і наданням експерту об'єктів дослідження. На наш погляд, предметом експертизи швидше будуть ті питання, на які вона відповідає, ніж просто фактичні дані, які вона досліджує. Такої ж думки дотримується Г. М. Надгінний, вважаючи, що таке визначення «в найбільшій мірі враховує характер судової експертизи як практичної діяльності» [2, с. 38].

Висновки. Отже, об'єктом судово-медичної експертизи є організм людини (або труп) та його життєдіяльність чи продукти життєдіяльності. Безпосередній об'єкт визначається судом при призначенні СМЕ – це, як правило, носій доказової інформації по справі.

Також за результатами проведеного дослідження можна підсумувати, що предметом судово-медичної експертизи є питання, які вона вирішує під час проведення дізнання, попереднього слідства та судового розгляду (це можуть бути медичні та медико-біологічні питання, які перед експертом ставить слідчий або суд), а саме:

1) експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб, а також судово-медичний огляд громадян для визначення характеру і тяжкості тілесних ушкоджень, віку, статевих станів;

2) експертиза трупів у випадках насильницької смерті;

3) судово-медичне дослідження трупів при підозрі на застосування насильства або при інших обставинах, що обумовлюють необхідність дослідження трупа в судово-медичному порядку;

4) експертиза речових доказів шляхом застосування лабораторних методів дослідження об'єктів;

5) експертиза за матеріалами кримінальних та цивільних справ.

Таким чином, предметом дослідження судово-медичного експерта є, в узагальненому вигляді, виявлення закономірностей та індивідуальних особливостей протікання певних процесів в організмі людини (або трупа), а також в продуктах життєдіяльності людини, що мають юридичне значення і тягнуть певні правові наслідки для справи під час встановлення судом юридичних фактів та причинно-наслідкових зв'язків. При цьому методи дослідження і конкретні їх форми, що застосовуються в судовій медицині, надзвичайно різноманітні. Значне місце займають лабораторні та спеціальні методи дослідження, що застосовуються в медицині та інших областях людської діяльності (фізиці, хімії, біохімії, радіології, криміналістиці та ін.).

Отже, з проведеного нами дослідження вбачається, що поняттю предмета судової експертизи, як одному з основоположних, у науковій літературі приділялося чимало уваги, оскільки предметом визначаються характер і зміст експертних досліджень, їх методика і т.д. Однак незважаючи на важливе теоретичне і практичне значення, науково обґрунтованих визначень предмета судово-медичної експертизи як в загальному (родовому), так і в видових значеннях поки що не вироблено.

Також з викладеного вище можна зробити висновки, що правильне розуміння об'єкта є одним з важливих аспектів в теорії і практиці судової експертизи. Це, зокрема, має істотне значення для розмежування видів експертиз, визначення компетенції експерта, створення відповідних умов для експертних досліджень та ін. Ми вважаємо, що об'єкт судової експертизи являє собою систему матеріального, процесуального, гносеологічного та інформаційного початків. Однак об'єкти судово-медичної експертизи з цих позицій практично ще не вивчалися у правовій науці.

Література:

1. Клочков В. В. Криминалистика в системе наук: дифференциация, интеграция, комплексные исследования. Вопросы теории и практики суд. Экспертизы: сб. научн. трудов. Москва: ВНИИСЭ, 1983. 230 с.

2. Надгорный Г. М. Предмет судебно-экспертной отрасли знаний и предмет судебной экспертизы. Криминалистика и суд. экспертиза: Республ. меж-вед. сб. научных и научно-мет. работ. Вып. 13, Киев, 1976. С. 37-43.

3. Шляхов А. Р. Предмет, метод и система советской науки криминалистической экспертизы. Вопросы суд. экспертизы и криминалистики: Сб. научных работ. Вып. 1, Алма-Ата, 1959. С. 12-32.
4. Ардашкин А. П., Гимпельсон Е. А., Сергеев В. В. Судебно-медицинская экспертиза Самарской области. Страницы истории. Самара: Норма, 2000. 170 с.
5. Яблоков Н. П. До питання про експертизу по техніці безпеки. Експертиза при розслідуванні злочинів. Вип. 7. Вільнюс, 1969. С. 64–80.
6. Кліменко Н. І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового пізнання. Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право). 2013. Вип. 2. С. 101–106.
7. Селиванов Н. А. Спорные вопросы судебной экспертизы. Соц. законность. 1978. № 5. С. 63.
8. Авдеев М. И. Судебная медицина. Изд-е четвертое. Москва: Госюриздат, 1953. 316 с.
9. Шляхов А. Р. Про предмет судово-бухгалтерської експертизи. Питання судової експертизи. Баку, 1967. Вип. 4. С. 44–46.
10. Шляхов А. Р. Судова експертиза: організація і проведення. Москва: Юрид. літ-ра, 1979. 168 с.
11. Правила судебно-медицинской экспертизы вещественных доказательств. Утв. Минздравом СССР 01.12.1956 года. Сб. орг.- метод, материалов по суд.- мед. экспертизе (Второе изд-е) / Составлен В. И. Прозоровским, Э. И. Кантером. Москва: Медгиз, 1960. С. 259–291.
12. Шляхов А. Р. Криміналістика соціалістичних країн / За ред. проф. В. Я. Колдіна. Москва: Юрид. л-ра, 1986. 320 с.
13. Галкін В. М. Засоби доказування в кримінальному процесі. Ч. 2. Москва: Госоюзиздат, 1968. 342 с.
14. Надгірний Г. М. Про похіднимй об'єкт судової експертизи. Криміналістика і суд. експертиза: Республ. Міжвід. науково-метод. зб. Вип. 18. Київ: Вища школа, 1979. С. 37–42.
15. Салтєвський М. В. Об'єкти ідентифікації та встановлення групової приналежності. Криміналістична і судова експертиза. Вип. 2. Київ: Вища школа, 1965. 80 с.
16. Орлов Ю. К. Объект экспертного исследования. Труды ВНИИСЭ. Вып. 8. Москва: Наука, 1974. С. 39–61.
17. Романов Н. С. Объект и предмет судебной экспертизы в информационном аспекте. Проблемы информационного и математического обеспечения экспертных исследований в целях решения задач судебной экспертизы: Материалы Всесоюзной научно-практич. конференции. Москва: ВНИИСЭ, 1984. С. 37–38.
18. Вінберг А. І, Мирський Д. Я., Ростов М. Н. Питання теорії і практики судової експертизи: зб. наукових праць. Москва: ВНИИСЕ, 1983. 235 с.
19. Вінберг А. І., Малаховская Н. Т. Судова експертологія (загальнотеоретичні і методологічні проблеми судових експертиз). Волгоград, 1979. 82 с.
20. Инструкция о производстве судебно-медицинской экспертизы в СССР. Утв. Министерством здравоохранения СССР 13.12.1952 г. Сб. орг. - метод. материалов по суд.- мед. экспертизе (Второе изд-е) / Составлен В. И. Прозоровским, Э. И. Кантером. Москва: Медгиз, 1960. С. 12–33.
21. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>.
22. Судово-медичне дослідження трупа / Під ред. А. П. Громова, В. Г. Науменко. Москва: Медицина, 1991. 240 с.